

שלושים ואחד המלכים ביהושע - רשימה או שירה?

מוקדש לעילוי נשמת
אבי מורי ר' מרדכי זיסברג ז"ל,
ממייסדי בית הכנסת 'נחליאל' בבתי-ים,
שקבע עיתים לתורה והיה בעל חסד וצדקה.

הקדמה

- א. רשימה או שירה?
- ב. המשמעות של אריח על גבי אריח
- ג. שירה - בסיום תקופה, סיום וסיכום תקופת יהושע
- ד. מספרם של מלכי כנען והמלה 'אָחַד'
- ה. מלחמה רוחנית
- ו. הרמז בתורה
- ז. שירת ל"א המלכים בספר תהלים
- ח. "שירת הפרות" - תשלומי שירת ל"א המלכים
- סיכום ומסקנות

הקדמה

שירה במקרא פותחת בדרך כלל במילה "שירה" - בשירת הים 'אָז יִשִּׁיר מִנְּשָׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת' (שמות טו, א); בשירת הבאר: 'אָז יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלַי בְּאֵר' (במדבר כא, יז-כ); בשירת דבורה: 'וַתִּשֶּׁר דְּבוֹרָה וּבָרְק' (שופטים ה, א) ועוד¹. בנוסף, שירה מאופיינת בדרך כלל במקרא בסגנון ובצורה: בסגנון - כתיבתה היא מליצית, ואינה בלשון פרוזה. בצורה - שירה נכתבת "אריח על גבי לבנה ולבנה על גבי אריח" או "אריח על גבי אריח ולבנה על גבי לבנה" (מגילה טז, ב).

במקרא מנו חז"ל עשר שירות². בספר יהושע ישנן שתי פרשיות שהן קרובות לשירה, אחת כתובה בלשון שירה (אך לא פותחת במילה "שירה"), והיא שירת יהושע 'אָז יַדְבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לֵה'... וַיֹּאמֶר לְעֵינַי יִשְׂרָאֵל שָׁמַשׁ בְּגִבְעוֹן דָּוָם וַיִּרַח בְּעַמְּקֵי אֵילָוִן'

- 1 או 'וַתַּעַן לָהֶם מְרִים שִׁירֵי לֵה' (שם פס' כא); שירת דוד: 'וַיִּדְבֹר דָּוִד לֵה' אֶת דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת' (שם"א כב, א). בכתר ארם צובה כתובה שירת דוד בצורת אריח על גבי אריח, לעומת תנ"ך קורן שכתבתה אריח על גבי לבנה. בספר אשרנו, בני ברק תשס"ג, עמ' 144, הביא את צורת כתיבת שירת דוד בשמואל כפי שהיא מצויה בכ"ט כת"י. חלקם בצורת אריח על גבי אריח וחלקם אריח על גבי לבנה. מנחת שי הכריע שצורת הכתיבה אריח על גבי לבנה.
- 2 מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשת שירה פרשה א; תנחומא בשלח אות י.

ויהושע י, יב-יד), ואותה מנו חז"ל בין עשר השירות למרות שאינה כתובה בצורת שירה; והשניה, רשימת ל"א המלכים החותמת את פרשת כיבוש הארץ (ויהושע יב, ט-כד), שלא נמנתה בין עשר השירות, אולם במקום אחר (מגילה טז, ב) גם אותה הגדירו חז"ל כשירה. אמנם יש ברשימת המלכים מסממני השירה והיא החזרה על דפוס אחיד - מילת 'מְלֶךְ' הבאה בראש כל דיבור ומילת 'אָחַד' הבאה בסופו, אולם על פי תוכנה היא אינה אלא רשימה.

בבבלי מגילה (שם) ובירושלמי (שם פ"ג ה"ז)³ ובמסכת סופרים (פי"ג ה"ג) נאמר ששירת עשרת בני המן ול"א מלכי כנען⁴ נכתבין "אריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה"⁵, בצורת שירה. מסקנת הירושלמי היא: שכתובה זו אינה רק למצוה אלא לעיכוב, שאם לא כתבו במגילת אסתר את עשרת בני המן ובספר יהושע את מלכי כנען כראוי - אסור להשתמש באותה מגילה בבית הכנסת לקריאת המגילה⁶ או ההפסטה. נמצאנו למדים שרשימת ל"א מלכי כנען, למרות שלא נזכרה בין עשר השירות בחז"ל, וגם על פי תוכנה אינה שירה אלא רשימה, נחשבת לשירה, כי היא כתובה בתבנית של שירה ויש בה הלכות שירה.

להלן נברר מדוע נכתבה פרשת ל"א מלכי כנען בצורה של שירה, ומדוע לא בסגנון של שירה; מה משמעות כתיבתה בצורת "אריח על גבי אריח"; והאם למספר "שלושים ואחד" ולמילה "אחד" ישנה גם משמעות רוחנית - מלחמה נגד ה'; כמו כן נבדוק האם רשימה שירה זו השאירה חותם לדורות, והאם היה בה ציון דרך לאומי לעם ישראל.

א. רשימה או שירה?

על פי גירסה אחת (מייצג אותה בימינו תנ"ך קורן) כל מלך ממלכי כנען נכתב ברשימה זו בשורה נפרדת, ועל פי גירסה אחרת (שמייצג אותה הרב מרדכי ברויאר,

3 בירושלמי נאמר בשם רב ובבבלי בשם רבי שילא איש כפר תמרתא בלי הזכרת שמו של רב. אמנם בדקדוקי סופרים שם הערה ט הביא שבכת"י יד מינכן ובשאר כתבי היד (אוקספוד בודליאן, לונדון, פרמא) חסרות המילים ו"מלכי כנען", אך מהירושלמי מוכח שגורסים זאת, ויש דין שווה לעשרת בני המן ולפרשת מלכי כנען.

5 מציאנו בתנ"ך רשימות שירות נוספות שכתובות בשני טורים "אריח על גבי אריח" ודומים לרשימה של ל"א המלכים, כגון: שמ"א ו, יז-יח רשימת סרני הפלשתים כשהחזירו את ארון ה' (בכתר ארם צובה); צורת חלוקת השלל בגדוד של דוד, שם ל, כו-כט (בכתר ארם צובה); בשמ"ב כג, כד-ל שמות גיבורי דוד (בכתר ארם צובה); בעזרא ב מג-מו רשימת העולים שאינם מיוחסים וגויים (בכת"י לנינגרד); בדברי הימים א כד, ז-יח, רשימת כ"ד משמרות הכהנים (בכתר ארם צובה); כ"ח עתים בקהלת ג, ב (בכתר ארם צובה ובכת"י לנינגרד); שירת אסף (דברי הימים א טז, ח); 'מְזֻמָּר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד' (תהלים ל, א). אך רשימות אלו אינם רשומים כשירה בכל כתבי היד וחז"ל לא מנו אותן.

6 טור אר"ח סימן תרצא בשם הירושלמי, שולחן ערוך שם סע' ג, ובביאור הגר"א ציון שהמקור הוא בירושלמי.

ברשימה זו בשורה נפרדת, ועל פי גרסה אחרת (שמייצג אותה הרב מרדכי ברויאר, על פי כתב ארם צובה וכתב יד לנינגרד) בכל שורה צמד מלכים. התיבה 'מלך' נזכרת לפני בירת הממלכה, ונוספה הקביעה 'אָחַד':

תנ"ך קורן	הרב ברויאר
מֶלֶךְ יְרִיחוֹ אָחַד	מֶלֶךְ יְרִיחוֹ אָחַד, מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם אָחַד
מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם אָחַד	מֶלֶךְ חֲבֵרוֹן אָחַד, מֶלֶךְ יִרְמוֹת אָחַד

ברשימה זו הנקראת בפי חז"ל שירה - שירת עמי כנען⁷, ישנן כמה שאלות:

1. לכאורה אין זו שירה אלא רק רשימה! רשימת מלכים שהפכה לרשימת ניצחון. היכן מצאנו במקרא שירה מעין זו⁸?
2. אין לפנינו סגנון של שירה, כמו שירת הבאר (במדבר כא, יז-כ), ולא פתיחה של שירה: 'אִזּוּ יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת' (שמות טו, א) או 'וַתִּשָּׂר דְּבוֹרָה וּבָרְקָה' (שופטים ה, א).
3. רשימת זו אמנם מפרטת למעשה את מפתחם של עמי כנען הרשעים, אבל אין בה לא הודאה לקב"ה, ולא דבר חיובי על ייעודם של ישראל, וגם שם שמים נעדר משירה זו, מדוע?
4. מדוע חוזר הכתוב ואומר בכולם 'אָחַד'? אם רוצה למנותם, יותר טוב שיאמר: מלך יריחו אחד, מלך העי שני, מלך ירושלים שלישי וכן בכולם, עד המלך

7 לשון ילקוט מעם לועז (יהושע יב, ח): ושירה זו נקראת שירת מלכי כנען.
8 מצאנו אצל עשרת בני המן במגילת אסתר (ט, ז-ט), ראה להלן. [מקבילות במידת-מה לרשימת מלכי כנען מצאנו במקורות חיצוניים, אולם הרשימה בספר יהושע הינה ייחודית. למשל מלכי מצרים נהגו לחקוק על קירות המקדשים את שמות הערים שכבשו מלכיהם וליד כל מלך כתבו את שם עירו (בספר פני עולם המקרא על יהושע יב, ז [עמ' 40] מובא צילום התבליט). באחד הקירות במקדש אמון בכרנך נכתבו רשימת המקומות שכבש תחותמס השלישי בארץ ישראל ובסוריה בכתב חרטומים, ומעליהם דמויות של שבויים כנעניים, הם המלכים שנכנעו לפני פרעה. בתעודות מכרתים ומיוון הדרומית, שזמנם מקביל לתקופת יהושע, נמצאה רשימה של זקני המועצה של העיר מיקניה, הכתובה בצורה הבאה: תואר אחיד לראש הכפר השליט, כינוי זקני-מועצה באותו תואר, והמילה השלישית: שם פרטי והספרה 1 הבאה בסוף כל שורה, וכל אחד נכתב בשורה אחת. בעיר קנוסוס נרשמו 67 אנשים בשמותיהם כשליד כל אחד הספרה אחת, אלא שרשומים בשורה אחת שלוש שמות ופעמים גם ארבע. לאחר שנמנו שלושים ואחד אנשים כותב הסופר הערה מסכמת "כולם 31", וממשיך לרשום אנשים נוספים מתחת לסיכום, בשורות חדשות. ראה: יצחק רינג, "רשימות 31 המלכים, יהושע יב, ומקבילות בתעודות מיקניות ביוונית עתיקה", תרביץ מו (תשל"ז), עמ' 141-144].

השלושים ואחד⁹. בנוסף, הרי בסוף מופיע סיכום מספרם - 'כָּל מְלָכִים שְׁלֹשִׁים וְאַחַד', לאיזה צורך¹⁰? האם יש חשיבות או ערך למספר זה?

ב. המשמעות של אריח על גבי אריח

במסכת מגילה (טז, ב) נאמר: "כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, חוץ משירה זו [= עשרת בני המן] ומלכי כנען, שאריח על גבי אריח, ולבינה על גבי לבינה. מאי טעמא? שלא תהא תקומה למפלתן"¹¹.

שפתי חכמים (שם) הסביר: "ונקראת שירה, לפי שמפלת הרשעים היא כעין שירה, שנאמר 'וּבְאֶבֶד רְשָׁעִים רְנָה' (משלי יא, י). נראה להוסיף, נקראת שירה גם בגלל צורת כתיבתה בשני טורים כדי שלא תהא תקומה למפלתן של גויים אלה ולא רק בגלל הצד הרעיוני).

רבנו תם ור"ן הסבירו ש"אריח על גבי לבינה" פירושו שהבונה חומה ורוצה שהבנייה תהיה יציבה ותעמוד בצורה חזקה זמן רב, צריך לבנותה עם בליטות, ולהניח כל אבן על גבי שתי אבנים, כך שאם יצטרך להוסיף עליה ולחזקה יוכל לעשות זאת בעזרת הבליטות. אולם כאשר החומה היא ישרה, "אריח על גבי אריח", וכל אבן עומדת על אבן שמתחתיה במדויק, שוב אי אפשר לחזק את החומה. מאירי הוסיף: כאשר אחד נשען על חברו, ואין רווח ביניהם, בנפילת התחתון נופלים כולן. כלומר, הקיר חלש ובדחיפה קלה יתמוטט¹². לפיכך, כתיבת שלושים ואחד מלכי

9 הרב אהרן אבן חיים, לב אהרון יהושע, ונציה שס"ט, דף פב. נולד בפאס במרוקו בסביבות שט"ו, ובסוף ימיו עלה לירושלים ונפטר בשנת שצ"ב. מחבר ספר קרבן אהרן על תורת כהנים, מדות אהרן על ברייתא דרבי ישמעאל וספרים נוספים.

10 הרב יעקב פארדו, קהלת יעקב; הרב משה דוד (רמ"ד) וואלי, מזרח שמש, עמ' צא.

11 בירושלמי מגילה (פ"ג ה"ז [כז, א]) נאמר: לבינה על גבי לבינה, דכל בינין דכן לא קאים. כלומר, בניין שבנוי כך אינו מתקיים. הרב יששכר תמר ב'עלי תמר' (שם, עמ' קלח) כתב שיש הבדל בין הירושלמי לבבלי. לטעם הירושלמי בנין כזה הוא רעוע ואין לו קיום והוא עתיד ליפול מהרה כמו שנפלו עשרת בני המן, ולטעם הבבלי זהו סמל לשלטון רשע שלא יקום אחרי נופלו.

12 הרב חיים הכהן (תלמיד ר"ח ויטאל והאר"י), טור ברקת, אמשטרדם תי"ד (1654), או"ח הלכות מגילה, דף תלז הוסיף: "אריח על גבי לבנה" הוא כדמיון הסגול, כמו זרועות אחד מכאן ואחד מכאן וגוף באמצע. לעומת זאת, הרשעים נמשלו ל"אריח על גבי אריח" שהחלק הלבן מפריד בין הטורים; דבר זה מורה על פירוד, כי קשר רשעים אינו מן המניין ואין להם חבור. לעומתם רש"י מפרש שאריח הוא הכתב ולבינה היא מקום החלק. הלבנה רחבה פי שניים מהאריח, כמבואר במסכת בבא בתרא (ג, א רש"י ד"ה אריח) שהלבינה אורכה שלושה טפחים והאריח טפח וחצי, לפיכך מקום החלק ארוך פי שניים מהכתב שלצידו או על גביו. לדבריו, כל שירה נכתבת כשהכתב מעל החלק והחלק מעל הכתב, בעוד שעשרת בני המן נכתבים כשהכתב מעל הכתב והחלק מעל החלק, דהיינו שהחלק נמצא בין הטורים ולא מתחת לתיבה. הטעם בגמרא: "שלא תהא תקומה למפלתן", פירש רש"י: שלא יהא להם מקום להרחיב צעדיו תחתיו. מהר"ל (אור חדש, אסתר ט, י) הסביר את דבריו: השירות

כנען בצורה של "אריח על גבי אריח" מלמדת שאין להם חוזק וקיום, ולאחר שנפלו לא יקומו עוד.

בנוסף לצורת הכתיבה, ישנן הקבלות נוספות בין מלכי כנען לעשרת בני המן. בשניהם מונה הכתוב את מספרם: שלושים ואחד מלכי כנען, עשרת בני המן. הגר"א מצא הקבלה במספר האותיות ל"א (שלושים ואחת). בפירושו הגר"א השלים למגילת אסתר (על דרך הפשט, ט, י, עמ' רג) כתב: וכן עשרת כולל למ"ד אותיות, והם נגד ל"א מלכים של כנען. וזה שאמרו (מגילה טז, ב): כל השירות כולם אריח על גבי לבינה חוץ מזו ושירה של מלכי כנען.

הסביר את דבריו ר"ש לוריא (בדפוס ורשא תרמ"ז): "אולי צריך לומר ל"א, ורצה לומר מן עשרת כו' עד הרגו [אסתר ט, י: עֶשְׂרֵת בְּנֵי הַמֶּן בֶּן הַמִּדְיָא צָרַר הַיְהוּדִים הָרְגוּ] ל"א אותיות. והם נגד ל"א מלכים של כנען. בגליון מ"צ איתא: 'עֶשְׂרֵת' גימטריא שלשים מלכי כנען, והכולל הוא אחד, כי אחד הוא כולל כולם".

ג. שירה – בסיום תקופה, סיום וסיכום תקופת יהושע

נראה לומר ששירת ל"א המלכים הינה סיום וסיכום תקופת כיבושי יהושע, ולכן נכתבה בצורת שירה. בדרך כלל שירה במקרא נכתבת בסיום של תקופה. לדוגמה, שירת הים היא סיום היציאה ממצרים, ולכן היא פותחת במילה "שירה" וכתובה בסגנון וצורה של שירה. היא מסמלת את סיום תקופת השעבוד, כי רק בטביעת פרעה וצבאו בים סוף נפסק לחלוטין הקשר בין המצרים לבני ישראל. כך גם שירת דבורה מלמדת על סיום המלחמה כנגד שבעת מלכי כנען - הכנעני כגורם מרכזי נעלם מארץ ישראל, ונסתיימה תקופה שהחלה בכיבושי יהושע. מלחמה זו הייתה צריכה להיות סיום תקופת כיבוש הארץ, אולם עם ישראל חטא ולא סיים את הכיבוש, ומכאן והלאה מופיעים עמים משעבדים שאינם משבעת עמי כנען. לפיכך בסיום תקופה זו ישנה שירה הפותחת במילה "שירה" וכתובה בסגנון וצורה של שירה¹³. דוגמה נוספת אך שונה מעט, היא שירת הבאר - 'עֲלֵי בְּאֵר עָנּוּ לָהּ' (במדבר כא, יז-כ), הכתובה כשירה חלקית ולא שלימה. שירה זו נאמרה בסיום תקופת הנדודים במדבר, והמעבר מהנהגה ניסית להנהגה טבעית לקראת הכניסה לארץ ישראל. אך מכיוון שמדובר על שלב ביניים, והרי עדיין לא נכנסו לארץ ישראל, היא פותחת במילה "שירה", והיא כתובה בסגנון של שירה - 'אֶזְיִשִׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֵי בְּאֵר עָנּוּ לָהּ' (שם כא, יז), אך אין היא כתובה בצורה של שירה - אריח על גבי לבנה.

האחרות נאמרו על תשועה גמורה לישראל, לכן כותבים אותן בצורה המדגישה גם את הרווחים הרומזים על "ריוח והצלה" וגאולה; ואילו בימי אסתר לא נושעו ישראל לגמרי, שהרי נותרו בגלות, ועיקר הישועה הייתה רק מפתם של הרשעים, ולכן כותבים אותה בצורה המדגישה את מפת הרשעים, ולא את הישועה.

13 וכן שירת דוד: 'וַיִּזְבֹּר דָּוִד לָהּ אֶת דְּבַרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת' (שמ"ב כב, א) היא מייצגת את סיום וביסוס מלכות דוד, המלכות האידיאלית בישראל.

לעומתה, הרשימה של שלושים ואחד מלכי כנען כתובה **בצורה** של שירה - אריח על גבי אריח, כי הניצחון של המלכים הללו מסמל את סיום תקופת יהושע כמנהיג וכובש הארץ, ופתיחת תקופה חדשה בה השבטים צריכים לסיים בעצמם את כיבוש נחלותיהם. אין כאן סיום שלם של כיבוש הארץ אלא סיום שלב במלחמה, שהרי 'הָאָרֶץ נִשְׁאַרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ' (יהושע יג, א).

ויתכן שנכתבה **בצורה** של שירה ולא **בסגנון** של שירה, וללא תוספת המילים: 'אֶז יִשִּׁיר... אֶת הַשִּׁירָה' כמו בשירת הבאר, לרמוז שמצבו של עם ישראל עתה דורש מאמצים רבים כדי לסיים את משימת כיבוש הארץ, אך הוא שונה בלי השוואה מהמצב שבו היו ישראל בשנת הארבעים לפני הכניסה לארץ. רשימה זו נכתבה לפי זה לכבודו של יהושע כובש הארץ¹⁴ והיא סיכום של תקופתו, אך היא אינה לכבודם של ישראל שלא סיימו את משימתם.

מהמדרש עולה הסבר נוסף. נאמר: 'יָמִים רַבִּים עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ אֶת כָּל הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה מִלְחָמָה' (יהושע יא, יח), בגנותו ספר הכתוב, שהיה מתכוין לדחות את כבוש הארץ כדי להאריך ימיו, לפי שנאמר 'וְאַתָּה תִּנְחַלְנָה אוֹתָם' (רש"י, על פי במדבר רבה כב, ו). בגלל גנות זו אין בכתוב סגנון של שירה, הושמטו המילים: 'אֶז יִשִּׁיר' או 'שִׁירָה', והמקרא מסכם את פעלו ברשימה **בצורת** שירה שהיא בדרגה נמוכה יותר מסגנון שירה¹⁵.

ד. מספרם של מלכי כנען והמלה 'אָחַד'

לעיל שאלנו מדוע חוזר הכתוב על התיבה 'אָחַד' שלושים ואחת פעמים, במיוחד שבסוף מופיע סיכום מספרם 'כָּל מְלָכִים שְׁלֹשִׁים וְאָחַד'! מה היה המקרא חסר לו היה כתוב: 'מְלָךְ יְרִיחוֹ מְלָךְ הָעֵי... כָּל מְלָכִים שְׁלֹשִׁים וְאָחַד'? והאם יש חשיבות או ערך למספר 'שְׁלֹשִׁים וְאָחַד'¹⁶?

14 הסבר נוסף: יהושע שכתב ספרו - כתבה (בבא בתרא יד, ב), ועם ישראל שר זאת. האם אכן חטא יהושע? ראה: פירוש מהרז"ו (ר' זאב וולף איינהורן) שם במדרש ובספר מוסר הנביאים (יהושע יב אות ז), שהסבירו שיהושע חשב שיותר טוב שיאריך ימים, מפני שכל זמן שהוא חי לא חטאו ישראל ולא יסורו מדרך התורה והמצוות. וסמך גם על הנאמר בכתוב שכבוש הארץ לא יסתיים בימיו (שמות כג, כט-ל): 'לֹא אֶגְרְשְׁנֶנּוּ מִפְּנֵיךְ בְּשִׁנָּה אֶחָת פֶּן תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׁמֵמָה וְרֵבָה עֲלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה. מַעַט מַעַט אֶגְרְשְׁנֶנּוּ מִפְּנֵיךְ עַד אֲשֶׁר תִּפְרָה וְנִחַלְתָּ אֶת הָאָרֶץ'.

16 יוחנן אהרוני, "רשימת מלכי כנען", ספר בירם (חמ"י גבריהו, ב"צ לוריא וי' מהלמן עורכים), ירושלים תשט"ז, עמ' 35 כותב שבתרגום השבעים נאמר עשרים ותשע, והוא מנסה ליישב את הגירסה הזו לפי דעתו. ועי' מה שכתב יצחק רינג, "רשימות 31 המלכים, יהושע יב, ומקבילות בתעודות מיקניות ביוונית עתיקה", שבעיר קנוסוס נרשמו 67 אנשים בשמותיהם, כשליד כל אחד הספרה אחת, ולאחר שנמנו שלושים ואחד אנשים כותב הסופר הערה מסכמת "כולם 31", והמשיך לרשום אנשים נוספים מתחת לסיכום בשורות חדשות, וכן נמצאה כתובת קצרה אחרת: "סך 31". מסקנתו (עמ' 43): בזמן הקדום הייתה היחידה שלושים פעמים בתוספת אחד יחידה אורגנית, עיי"ש.

פרופ' שמואל קליין הוכיח שהמספר הזה הוא בעל משמעות¹⁷. במקורות חז"ל הנוסח "שלושים ואחד מלך" הוא מושג ידוע וקבוע ביחס לשלושים ואחד מלכי כנען. כדוגמא: רבי יהודה: "וכי אחד ושלושים מלך שהיו לשעבר כולם היו בארץ ישראל..." (ספרי לדברים עקב פסקא לז, מהדורת פינקלשטיין); וכן באותה אגדה המספרת על שלוש פרסטיגיות ששילח יהושע לארץ ישראל עד שלא יכנסו לארץ, נאמר: "שלושים ואחד מלך עשו מלחמה ונפלו" (ירושלמי שביעית ו, א); או: "אותן שלושים ואחד מלך שהרג יהושע כולם היו במשתה של אברהם; ולא שלושים ואחד היו אלא... הוא ואנטיקסר שלו" (בראשית רבה נג, י), כלומר גם ממלא מקומו של כל אחד היה נוכח, ולכן יוצא לבעל האגדה במקום אחר (תנחומא מסעי סימן ו), שהיו ששים ושניים מלכים¹⁸.

הפזמון החוזר 'אָחַד' - היו שהסבירו¹⁹ שנוספה המילה 'אָחַד' כדי להגדיל את כוחו של כל מלך, ולומר שכל אחד מהם היה 'אָחַד' לעצמו ולא תלוי או משועבד לזולתו, ואין לומר שכאשר ילכד אחד מהם ילכדו עמו. ולכן סיכם הכתוב את מספרם לומר שעניין זה נכון רק באותם שלושים ואחד המלכים בלבד²⁰.

הדגש ברשימה־בשיר אינו על כיבוש הערים אלא על הכנעת המלכים. רשימת המלכים מעידה על פיצולה של ממלכת כנען לערי ממלכה, שהיו מסוכסכות ביניהן והיו נאבקות עם ישראל כל אחת בפני עצמה, ולפעמים התאחדו כבעלות ברית. רשימת המלכים המנוצחים מציגה את יהושע כמנהיג היחידי שעולה במעלתו על שאר המלכים. כל אחד מל"א חרוזיה פותח ב'מֶלֶךְ' ומסים ב'אָחַד' משום שזו שירת ניצחון, והיא משמשת מעין פזמון חוזר שהושר ודאי על ידי עם ישראל בשעה ש'הָאָרֶץ שְׁקָטָה מִמְּלֻחָמָה'²¹.

ה. מלחמה רוחנית

נראה שברשימה־שירה זו קיים גם רובד נוסף - עימות בין תפיסתם האלילית של מלכי כנען לבין אמונתם של ישראל בה' אֱ-לֹ-אָחַד. מלכי כנען ראו במלחמתם בישראל מלחמה רוחנית; מלחמה נגד ה', שהרי העומד כנגד ישראל - עומד נגד ה' (רש"י במדבר לא, ג). הם העמידו באופן אישי את עצמם ומלכותם נגד ה', מלכו

17 פרופ' ש' קליין, "לפרשת מלכי כנען", ידיעות החברה לחקירת ארץ ועתיקותיה, ב (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 39-44. על המשמעות ראה להלן בסעיף ה.

18 במיוחד שהספרי, ירושלמי, בראשית רבה ומדרש תנחומא הם מדרשים קדומים ביותר. לב אהרן.

19 ראה עוד הסבר על פי המדרש (בראשית רבה פרשה נג, יד): כלי יקר יהושע יג, ט עמ' 241; קהלת יעקב שם ד"ה מלך יריחו בהסבר השני; הרב אליעזר קשתיאלי, אשר בחר בנביאים טובים יהושע, עמ' 197-194.

21 דעת מקרא, יהושע יב, עמ' קד. על החזרה על אותן מילים (מעין "פזמון חוזר") ראה ריה"ל, ספר הכוזרי, מאמר שני, סעיף ע.

ויחידו של עולם. לדעת גדולי הדרשנים ובעלי הסוד דבר זה נרמז במספר "שלושים ואחד", שהוא בגימטריה כמניין א-ל²². בגלל דתם, כוחם הצבאי ועוצמתם הכלכלית, הם ראו את עצמם כעומדים מול האֱלֹהִים - יחידו של עולם. לפיכך²³ לא מוזכר ברשימה שם שמים, ואין בה לא הודאה לקב"ה ולא דבר חיובי על ייעודם של ישראל, שהרי היא משקפת את תפישת עולמם של אותם מלכים הרואים עצמם כמנהיגי העולם בכוחם ועוצם ידם. יש בה רק את מפלתם של מלכים רשעים אלו. כך החזרה הקבוע על 'אֱלֹהִים' מנגידה בין 'אֱלֹהִים' זה המבטא את האלילות והכפירה, ובין ה'אֱלֹהִים' האמיתי - אין עוד מלבדו²⁴.

הגר"א הוסיף, שאמנם ישראל ניצחו שלושים ואחד מלכים, אך לא סיימו את כיבוש כל הארץ ולא הכניעו את כל מלכי כנען, שהרי 'הָאֲרֶץ נִשְׁאַרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ' (יהושע יג, א). מחותנו של הגר"א, בעל חיי אדם, מביא זאת בשמו. הגר"א נשאל פעם בפורים²⁵ למה אמרו חז"ל (מגילה טז, ב): "כל השירות אריח על גבי לבניה חוץ מזו ושל מלכי כנען, שלא תהא תקומה למפלתן", והוי ליה למימר שלא היתה [=לשון עבר] תקומה למפלתן? והשיב לו [הגר"א] בקיצור: אם תבין פסוק זה בפרשת עקב (דברים יא, ד): 'וְאֶשֶׁר עָשָׂה לְחַיִּל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרֶכְבּוֹ אֶשֶׁר הִצִּיף אֶת מִי יַם סוּף... וַיִּאֲבֹדְם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה', ותמה הרמב"ן וזו לשונו: לא הבינותי טעם 'עַד הַיּוֹם הַזֶּה' כי כל המתים בים אבדו עולם הם, ואז יתישב גם כן מאמרם ז"ל. ואמרתיו לו: עדיין לא הבנתי, ואמר לי: ולמה לא תבין, והלא כתיב: 'סוּסָיו' וְרַב־כֹּחָם. ואז הבינותי כוונתו ואמרתיו העניין בפניו ושמע, ונראה שהודה שיפה כוונתי. והעניין, כי 'רוכבו' הוא השר, כמו שאמרו ז"ל על פסוק (שמות יד, ל): 'יִרְאָה יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת', 'מתים' לא נאמר, אלא זה השר. וזה שאמר הכתוב 'אֶשֶׁר הִצִּיף', והוא כמו שכתב

22 חיד"א, חומת אנך יהושע יב, כד; רמ"ד (הרב משה דוד) וואלי, מזרח שמש, פרק יב, עמ' צא. הרב יעקב פארדו, קהלת יעקב (שם ד"ה מלך יריחו) הסביר זאת על פי תורת הסוד: והיותם ל"א (31 מלכים)... כי יש קליפה נגד עולם: עשייה, יצירה ובריאה; ועשר ספירות, ובכל אחד מהם להבדיל דוגמת הקדושה, אך נגד עולם האצילות אין להם בניין ספירה... אם כן הווי להו ל' ספירות בכל ג' עולמות - עשייה, יצירה ובריאה שלהם, וכנגדם הם שלושים המלכים הנזכרים פה. ולהיות שרוח הקדושה היא המחייבה את כולם, אם כן הווי להו ל"א... ולזה מסיים 'כָּל מְלָכִים שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד', כלומר, אל תתמה שהלוא בג' עולמות שלהם הנזכרים ליכא אלא שלושים ספירות, ואיך נמנו כאן ל"א? לזה מסיים 'כָּל מְלָכִים שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד', וְאֶחָד] הוא המחייבה את כולם.

23 הרב עדיאל לוי, שמעתי 165 (תשס"ו), "שירת המלכים", עמ' 40, בתוספת נופך.

24 ראה דברים מופלאים של הרב הוטנר זצ"ל, המובאים בפרק "זכרונות" ב"ספר הזכרון לרב י' הוטנר" (עמ' פה): "כששמע על יצירת ה"אנשלוס" [סיפוח אוסטריה ל"רייך השלישי" ב-1938 תחת הנהגתו של הצורר הנאצי] עם הכרזת סיסמתם: 'איין פאלק, איין לאנד, איין רייך, איין פיהרער'" (עם אחד, ארץ אחת, מלכות אחת, מנהיג אחד), העיר שיש לשמוע בזה, ה'אחד' של עמלק. עמלק פארקוועטשט די אויגען (עוצם עיניו)... וצועק: "א-ח-ד", על המרכבה הטמאה שלו... הסוד העתיק של זה לעומת זה".

25 הגדת חיי אדם בספר תולדות אדם פירוש על ההגדה.

בזוהר: מת על שפת הים העליונה, שרוצה לומר שהים העליון צף עליו ושטף כל הניצוצות הקדושים שנבלעו בו על דרך 'וְזָרְקֵי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים', ולכן 'וַיֵּאבְדִם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה', כי נעשה כמצולה שאין בה דגים ואינו חוזר וניעור להיות בו שום ניצוץ קדושה. מה שאין כן בני המן וכן מלכי כנען, כי בעבור שהשאירו מהם ישראל למטה, לא מחה ה' גם השרים מלמעלה, ולכן לא אמרו 'שלא היתה תקומה'²⁶.

ו. הרמז בתורה

בהבטחת הארץ ליצחק (בראשית כו, ג-ד) נאמר פעמיים: 'אֵת כָּל הָאֲרֶצֶת הָאֵל': בפס' ג 'כִּי לָךְ וּלְזָרְעֶךָ אֶתְּנֶה אֵת כָּל הָאֲרֶצֶת הָאֵל', ובפס' ד 'וְנָתַתִּי לְזָרְעֶךָ אֵת כָּל הָאֲרֶצֶת הָאֵל'. למה זה נאמר פעמיים, ומדוע בפס' ג נאמר 'אֶתְּנֶה' בלשון עתיד, ובפס' ד נאמר 'נָתַתִּי' בלשון עבר?

בעל הטורים (פס' ג) וחזקוני (פס' ד) כתבו ש'הָאֵל' הוא רמז ל"א מלכים שכבש יהושע. ונראה לומר שזה נאמר פעמיים - אחד כנגד המלחמה הפיזית ואחד נגד המלחמה הרוחנית. במלחמה הפיזית נאמר לזרעך 'אֶתְּנֶה' בלשון עתיד, כי דבר זה יהיה בימי יהושע; במלחמה הרוחנית נאמר 'נָתַתִּי' בלשון עבר מפני שהקב"ה מבחינתו כבר נתן את שרי המלכים לישראל, עכשיו תפקידם לנצח אותם²⁷. אך בגלל שישאל לא סיימו את הכיבוש והשאירו חלק מהעמים, לא מחה ה' גם את השרים מלמעלה. לכן דבר זה יהיה לעתיד לבוא ואז - 'וְהִתְבָּרְכוּ בְזָרְעֶךָ, כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ'²⁸.

עניין זה נרמז דווקא אצל יצחק אבינו שאצלו בא לידי ביטוי הקשר המיוחד לארץ ישראל. הוא היחיד שלא יצא מהארץ גם בזמן רעב (בראשית כו, א-ג), זרע בארץ (שם כו, יב) ונאבק על החזקה בארץ. שהרי המאבק על הבאות עם פלשתים (שם כו, ט-כג) היה על השאלה מיהו הבעלים שלה.

ז. שירת ל"א המלכים בספר תהלים

הניצחון על שלושים ואחד מלכי כנען היה ציון דרך לאומי בעם ישראל והשאיר חותם על הדורות הבאים. דוד המלך מזכירו בספר תהלים (קלה, יא): 'לְכָל מַמְלָכוֹת כְּנָעַן', כשהוא מפרט ניצחונות גדולים בישראל. ובספר ציוני על התורה כתב²⁹ שהלל

26 ועי' פירוש אגדתי נוסף בתוספות יום טוב על המשנה האחרונה של מסכת עוקצין.
 27 בברית בין הבתרים בה מבטיח ה' את הארץ לאברהם נאמר (בראשית טו, יח): "לְזָרְעֶךָ נָתַתִּי אֵת הָאָרֶץ הַזֹּאת" בלשון עבר, ולא בלשון עתיד כנאמר בהבטחות הקודמות: "לְזָרְעֶךָ אֶתְּנֶה" (בראשית יב, ז); "לָךְ אֶתְּנֶנָּה וּלְזָרְעֶךָ" (שם יג, טו). הרמב"ן (שם, טו, יח) הסביר שבברית בין הבתרים נתן ה' את הארץ לאברהם בפועל, ולכן נאמר "נָתַתִּי", אלא שאברהם צריך להוציא זאת מהכוח אל הפועל וליישם את בעלותו על הארץ.
 28 הסבר נוסף של החתם סופר נמצא בתורת משה על התורה, בראשית פרשת תולדות ד"ה גור בארץ הזאת (דף יז, ב).
 29 רבי מנחם ציוני בספר ציוני על התורה במדבר כא, יז ד"ה אז ישיר ישראל, ירושלים תשכ"ד, דף סד, ב. חי במאה השניה לאלף השישי.

הגדול (תהלים קלה-קלו) חיברו תחילה משה רבנו לאחר הניצחון על סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן, והוסיף עליו יהושע את הניצחון שלושים ואחד מלכי כנען, ודוד נטלו ושם אותו בספר תהלים:

כתב הרי"ח [=הרב רבי יהודה חסיד], זה הלל הגדול³⁰, שאחר שניצולו מסיחון ועוג ועברו נחל ארנון נעשה זה השיר, והיה כתוב בחומש עד שבא דוד המלך ע"ה והסיר מזמור דמשה וחברו בתהלים. ותדע שכן הוא, ש'נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, הודו לא-ל השמים כי לעולם חסדו' (תהלים קלו, כה) קאי על המטיר להם לחם מן השמים [=מן]. ובא יהושע ועשה מזמור שני 'שעמדים בבית ה' (שם קלה, ב) והוסיף רק חידוש אחד, 'לכל ממלכות פגען' (שם פס' יא)³¹, רוצה לומר, על ידי נעשה נס זה. וכשדוד כיבש הוסיף גם הוא 'ברוך ה' מציון שכן ירושלים הללו ג-ה' (שם, כא). וזה היה דרכם בימים ההם, כשהיו מתקנים השיר על הנס היו חוקרים על באר טוב, שנאמר: 'במקהלות ברכו אלקים ה' ממקור ישראל'.

ויתכן שפסוקי הלל הגדול (פרקים קלה-קלו) נכתבו אריח על גבי אריח, כמו ל"א המלכים ביהושע, ללמד שיהושע כתבם והם המשך לנאמר שם. בתהלים (קלו, יז-כב) נאמר:

למפה מלכים גדלים כי לעולם חסדו.
ויהרג מלכים אדירים כי לעולם חסדו.
לסיחון מלך האמרי כי לעולם חסדו.
ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו.
ונתן ארצם לנחלה כי לעולם חסדו.
נחלה לישראל עבדו כי לעולם חסדו.

רש"י (פס' יז) פירש: מלכים גדלים - כאן רמז שלשים ואחד מלכים, והשוה להם

30 דעת מקרא (תהלים קלו, עמ' תקיט): איזהו הלל הגדול? 'הודו לאלקי האלקים כי לעולם חסדו, הודו לאדני האדנים כי לעולם חסדו, והוא מזמור קל"ו שבספר תהלים (תוספתא תענית פ"ב; ירושלמי פסחים פ"ה ה"ז). מצינו בדברי חז"ל דעות שונות מהו הלל הגדול? בתוספתא (תענית ג, ה) נאמר: איזהו הלל הגדול? - 'הודו לאלקי האלקים כי לעולם חסדו, הודו לאדני האדנים כי לעולם חסדו' (כלומר: מזמור קלו). ובירושלמי פסחים פ"ה ה"ז; תענית פ"ג הלכה יא) נאמר: איזהו הלל הגדול? ר' פרנך בשם ר' חנינה: הודו לאלקי האלקים (כלומר: מזמור קלו כשיטת התוספתא שהבאנו לעיל). אמר רבי יוחנן: ובלבד משעומדים בבית ה' (כלומר: שני המזמורים קלה-קלו, וכן נאמר במפורש בהמשך הדברים בירושלמי: באלן תרתין פרשיתא - באלו שתי הפרשיות). להלכה נפסק ש'הלל הגדול' הוא מזמור קלו לבדו, וכן אנו נוהגים למעשה, שב'הגדה של פסח' לאחר שגומרים 'הלל המצרי' אומרים 'הלל הגדול', שהוא מהודו לה' עד 'על נהרות בבל' שהם כ"ו 'כי לעולם חסדו' (אורח חיים, הלכות פסח, סימן תפ, סעיף א). וכן נפסק להלכה (שם הלכות תענית סימן תקעה סעיף יא).

31 בדעת מקרא: 'ולכל ממלכות פגען' - והרג כל ממלכות כנען, והכוונה לממלכות שלשים ואחד המלכים שהכה יהושע (יהושע יב, כד). פירוש אחר: 'ממלכות פגען' - מלכי כנען, כמו: 'ישמתי פקדתיך שלום' (ישעיהו ס, יז) - פקדיך, כעדות התקבולת: 'ונגשיך צדקה'; ובלשון המשנה: ונאכלין לזכרי כהונה - לזכרי הכהנים.

פרעה וחילו ומכת מצרים למלכים אדירים קשים מהם, שקול סיחון כנגד כולם כל אחד לעצמו, וכן פירש למעלה (קלה, יא) לסיחון מלך האמורי ולעוג מלך הבשן ולכל ממלכות כנען. כן באגדה (שוחר טוב קל, יא).

לעומתו רד"ק סובר שלא נזכרו כאן מלכי כנען: "ולפיכך לא זכר בזה המזמור 'ממלכות כנען' כמו שזכר למעלה ממנו (תהלים קלה, יא), לפי שאמר בזה המזמור 'כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד', ו'ממלכות כנען' שנתן להם (שם) אמת היה לא חסד, כי כבר נתנה לאברהם אבינו³²; אבל ארץ סיחון ועוג, שלא נתנה לאברהם ונתנה להם, זה היה חסד". והמאירי הוסיף שלא הזכיר ממלכות כנען כי סמך על מה שהזכיר בתהלים קלה (פס' יא).

ה. "שירת הפרות" – תשלומי שירת ל"א המלכים³³

כהשלמה לשירת שלושים ואחד המלכים, באה פרשת השבת של ארון ברית ה' משדה פלשתים, המתוארת בשמ"א פרק ו'. ארון הברית נשבה בידי הפלשתים במלחמת אפק (שם פרק ד). לאחר מהומת מות שחולל בערי הפלשתים הם מחליטים להחזיר את הארון לישראל, ולשים בצדו צלמי זהב "לאשם" ככופר נפש. נראה שהכתוב רומז שיש בה בפרשת השבת הארון משום תיקון לאותו סיבוב ועקיפת ארץ הפלשתים ביציאת מצרים (שמות יג, יז). כאן הדבר נעשה במהלך ישיר³⁴, לעיני פלשתים שרואים בהשבת הכבוד לישראל, ועיניהם כלות.

בסופו של סיפור השבת הארון, לאחר שאנשי בית שמש מעלים עולות וזבחי תודה לה', שבים סרני פלשתים לעקרון, והכתוב מפרט, באופן תמוה, את מספר טחורי הזהב והעכברים אשר נתנו הפלשתים "אָשֶׁם" לה': 'לְאֶשְׁדּוֹד אָחַד, לְעָזָה אָחַד, לְאֶשְׁקֹלוֹן אָחַד, לְגַת אָחַד, לְעֶקְרוֹן אָחַד'. נוסח הכתוב הוא במתכונת "שירת המלכים", ובכתר ארם צובה גם צורת הכתיבה היא כמו שירת ל"א מלכי כנען (אולם בשלושה טורים). נראה שהכתוב בא ללמדנו שלמרות שעדיין לא נכבשה ארץ הפלשתים, שהיא מכלל ארץ ישראל, ולשעה קלה הגיעו ערלים אלו להכרה באלוקי ישראל האחד (ותעיד על כך שורתה הראשונה של השירה הנפתחת ב"אָשֶׁם לה"),

32 וכן כתב רבינו בחיי, כד הקמח פסח ג [כתבי רבינו בחיי מהדורת הרב חיים דוב שעוול, ירושלים תש"ל, עמ' שכג]. ראה מה שהקשה עליהם הרב יעקב עמדין, סידור היעב"ץ, עמודי שמים סידור בית יעקב, ח"א, מהדורת יוסף שלום וינפלד, ירושלים תשנ"ג, עמ' תשיב.

33 הרב ישראל אריאל, פני לבנה, ירושלים תשס"ג, עמ' 133. הרב עדיאל לוי, "שירת המלכים", שמעתי 165 (תשס"ו), עמ' 41-42.

34 חז"ל (עבודה זרה כד, ב) פירשו: 'יִשְׁרָןָה' זו, גם מלשון "שירה", שאמרו הפרות שירה. כלומר, הן הכירו בעוצמת הנס, ושינו טבעם שלא לחזור לאחוריהן אל העגלים הרכים שהותירו מאחור, אלא להתמיד בהילוכם הישר במסילה, ואילו ישראל נאלצו לעקם דרכם לאף ישראל, מבלי לעבור בארץ פלשתים, שכן לא רצה לשנות טבעם ולהתערב בבחירתם החופשית (עיין רמב"ם "מורה נבוכים" חלק ג, פרק לב).

שלא כמלכי כנען בשעתם שהעמידו את כבוד מלכותם מעל למלכות שמים, ולכן אבדו. בזה מצטרפת שירת ניצחון זו לשירת המלכים, ומתוקנת במידת מה הרשימה החסרה, שהרי נאמר (יהושע יג, א-ב): 'וְהָאָרֶץ נְשָׂאָהּ הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ. זֹאת הָאָרֶץ הַנִּשְׂאָרָה כָּל גְּלִילֹת הַפְּלִשְׁתִּים ... חֲמִשָּׁת סָרְנֵי פְּלִשְׁתִּים, הָעֲזָתִי וְהָאֲשֻׁדֹדִי הָאֲשֻׁקְלוֹנִי הַגִּתִּי וְהָעֶקְרוֹנִי וְהָעֵוִים'.

סיכום ומסקנות

א. רשימת שלושים ואחד מלכי כנען לא נזכרה בין עשר השירות בחז"ל, ועל פי תוכנה אינה שירה אלא רשימה, אך על פי חז"ל והמסורה היא כתובה בתבנית של שירה ויש בה הלכות שירה.

ב. צורת כתיבתה "אריח על גבי אריח ולבנה על גבי לבנה" מרמזת שלא תהא תקומה למפלתן של גויים אלה, והיא נקראת שירה לפי שמפלת הרשעים היא כעין שירה, שנאמר 'וּבְאֵבֶד רְשָׁעִים רָנָה'. בנוסף נראה שהיא נקראת שירה גם בגלל צורת כתיבתה בשני טורים כשכל אבן עומדת על אבן שמתחתיה במדויק, כך שהקיר חלש ובדחיפה קלה יתמוטט.

ג. שירה נכתבת בסיום תקופה. הניצחון על שלושים ואחד מלכי כנען הוא סיום תקופת יהושע כמנהיג וכובש הארץ, ופתיחת תקופה חדשה בה השבטים צריכים לסיים בעצמם את כיבוש נחלותיהם שהרי 'וְהָאָרֶץ נְשָׂאָהּ הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ'. לכן אין כאן סיום שלם של כיבוש הארץ אלא סיום שלב במלחמה. רשימה זו נכתבה לכבודו של יהושע כובש הארץ ולא לכבודם של ישראל, לכן נכתבה בצורה של שירה ולא בסגנון של שירה. לפי דעה אחרת - לדעת חז"ל (במדבר רבה כב, ו): "בגנותו [של יהושע] ספר הכתוב, שהיה מתכוין לדחות את כבוש הארץ כדי להאריך ימיו". בגלל גנות זו אין בכתוב סגנון של שירה והמקרא מסכם את פעלו ברשימה בצורת שירה שהיא בדרגה נמוכה יותר מסגנון שירה.

ד. במספר 'שְׁלֹשִׁים וְאַחַד' ובפזמון החוזר 'אַחַד' קיים רובד נוסף, והוא עימות בין תפיסתם האלילית של מלכי כנען לבין אמונתם של ישראל בה' אֶחָד.

ה. בעל הטורים מצא רמז בתורה לרשימה זו. בהבטחה על הארץ ליצחק (בראשית כו, ג): 'לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֶתְּן אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת - הָאֵל רִמָּז ל"א מַלְכִּים. ו. דוד המלך מזכיר את הניצחון על ל"א מלכי כנען כשהוא מפרט ניצחונות גדולים בישראל בספר תהלים (קלה-קלו) בהלל הגדול: 'לְכָל מַמְלָכוֹת פָּנְעוּ' (קלה, יא). לדעת רש"י נזכרו גם בפסוק לְמִכָּה מְלָכִים גְּדֹלִים' (שם קלו, יז).

ז. כהשלמה לשירת שלושים ואחד המלכים באה פרשת השבתו של ארון ברית ה' משדה פלשתים (שמ"א ו, ו). צורת כתיבתה היא כמו שירת ל"א מלכי כנען וגם נוסח הכתוב הוא במתכונת "שירת המלכים". נראה שהכתוב בא ללמדנו, למרות שעדיין לא נכבשה ארץ הפלשתים, שהיא מכלל ארץ ישראל, אך לשעה קלה הגיעו ערלים אלו להכרה באלקי ישראל האחד.